

נייר עמדה 3 | יולי 2021 - אב תשפ"א

סקר המורשת הלאומית

אתרי מורשת היסטוריים
ביהודה, שומרון ובקעת הירדן:
תמונת מצב ארכיאולוגית ודרכי פעולה

משה גוטמן | גיא דרך | איתן מלט

פורום
שילה

ארץ ישראל הייתה טבורו של עולם משחר ההיסטוריה, ומאורעות היסטוריים גדולים וחשובים התרחשו בה - החל מהתקופה הפרהיסטורית, דרך ימי האימפריות הגדולות וממלכות ישראל, וכלה בתקופה המודרנית. חלק גדול מהאירועים הללו - ובראשם אלה בתולדות ישראל - התרחשו מעבר למה שמכונה היום "הקו הירוק". שטחי יהודה ושומרון הם לב ליבה של "ארץ התנ"ך", והעושר המחקרי הטמון מתחת לקרקע מחבר בעדויות ממשיות את העם היהודי למורשתו הלאומית ההיסטורית, ומהווה מוקד רב חשיבות ועניין במורשת העולמית, הדתית והמדינית.

דא עקא, בשנים האחרונות אנו עדים להרס שיטתי וחסר תקדים של האתרים הארכיאולוגיים ביהודה ושומרון. חומות וביצורים מושמדים כעניין של יום ביומו, אתרים ארכיאולוגיים נחפרים באופן פיראטי, ממצאים חשובים נגנבים מהם, ושודדי עתיקות עושים בהם כבתוך שלהם. ברבים מן המקרים אין בידינו האפשרות לדעת מה נעלם ומה אבד מאיתנו לעולמים.

מציאות מטרידה זו הובילה אותנו לערוך את "סקר המורשת הלאומית" - סקר ראשון מסוגו, שתכליתו לעשות "צילום מצב" ולתת תמונה מדויקת, עד כמה שאפשר, על רמת ההשתמרות/פגיעה של האתרים הארכיאולוגיים ביהודה ושומרון.

הסקר נערך במחצית הראשונה של שנת 2020, על ידי ארגון "שומרים על הנצח" והמרכז להגנת עתיקות ישראל (IHPC), כחלק מפרויקט רחב שיזם פורום שילה למיפוי שטחי C והפעילות הפלסטינית בהם. במסגרת הסקר נבחרו 365 האתרים הארכיאולוגיים החשובים ביותר למורשת התרבות הלאומית והעולמית ביהודה ושומרון שתועדו במחקר, אשר מופו על פי רמת הנזק שנגרם להם, סוג הנזק, גורם הנזק וסיבת הנזק. בסקר השתתפו ארכיאולוגים בכירים וסיירי שטח מיומנים, ונעשה שימוש באמצעי

בשנים האחרונות אנו עדים להרס שיטתי וחסר תקדים של האתרים הארכיאולוגיים ביהודה ושומרון. ברבים מן המקרים אין בידינו האפשרות לדעת מה נעלם ומה אבד מאיתנו לעולמים.

צילום שונים, לצד עיון בספרות המחקר הרלוונטית ובמאגרי המידע של המנהל האזרחי. הדגש בסקר היה על אתרי מורשת שהם "מהחשובים בהיסטוריה ובתרבות של ארץ ישראל ואף בתרבות העולמית ומהווים אבן יסוד להיסטוריה של כלל הדתות",¹ ולפיכך בחרנו להשתמש במונח "אתרי מורשת" על פני המונח "אתרים ארכיאולוגיים".

כ-90% אחוז מהפגיעות הן בעלות זיקה לתחומי האחריות של הרשות הפלסטינית.

בהתאם למיפוי חולקו האתרים לארבע קבוצות על פי חשיבותם ויכולת הגישה אליהם; בקבוצה א' 24 אתרים, בקבוצה ב' 52, בקבוצה ג' 49 ובקבוצה ד' 240 אתרים. 74% מהאתרים שנסקרו נמצאים בשטחי C, 17% בשטחי B, ו-9% בשטחי A.

ממצאי הסקר מלמדים על פגיעה חמורה וחסרת תקדים במצבם של אתרי המורשת בשנים האחרונות: חומות ומבנים עתיקים הוחרבו, בורות שוד נחפרו, וממצאים רבים נעלמו. להוותנו גילינו כי 80% מאתרי הסקר - 289 במספר - נפגעו: 41% במידה בינונית; ו-39% מהם נפגעו.

בין האתרים שנפגעו בולטים בעיקר אתרים מתקופת בית שני (83% מכלל האתרים הפגועים) - ככל הנראה מחמת בולטות השרידים ומחמת ערכם הכספי של הממצאים. רק 72 אתרים - 20% מכלל אתרי הסקר - נמצאו שמורים. אלה הם על פי רוב אתרים הממוקמים בסמוך להתיישבות הישראלית, או תילים מרכזיים בשטחי A, שמתבצעת בהם פעילות שימור ופיתוח בסיוע גורמים אירופיים, או אכיפה בידי הרשות הפלסטינית.

היקף השטח הפגוע מתוך השטח שנסקר הוא עצום מבחינה ארכיאולוגית: כל 24 האתרים בקבוצת חשיבות א' נפגעו בשנים האחרונות, והיקף השטח הפגוע שלהם עומד על 5.1 קמ"ר (42% משטח האתרים הכולל), כאשר כמעט מחצית מהם (40%) מצויים בסכנת השמדה מיידית. ב-48% מהאתרים תועדה גם מגמת האצה בקצב הפגיעה בשנתיים האחרונות.

לגבי הקשר בין מיקום האתר לבין רמת הפגיעה בו - הממצאים מעלים כי האתרים הפגועים ביותר הם אלה שנמצאים בשטחי B (87%); אחריהם ברשימה נמצאים האתרים בשטחי C (78%); ולבסוף האתרים שנמצאים בשטחי A (74%). ככל הנראה, שונות זו נובעת מהיעדר המשילות המוחלט שקיים בשטחי B, אשר הפך לשטח הפקר שבו אין דין ואין דיין.

1 מתוך הגדרת המטרות של יחידת קצין מטה ארכיאולוגיה במנהל האזרחי. ראו אתר מתאם פעולות הממשלה בשטחים, ארכיאולוגיה: https://www.gov.il/he/departments/Units/archeology_unit.

ניתוח הגורמים לפגיעה הקשה באתרי המורשת ביהודה ושומרון העלה כי הם נחלקים לשלושה סוגים: גורמים פנים-ישראליים, גורמים פלסטיניים וגורמים בינלאומיים.

ראש וראשון הוא אוזלת היד של מדינת ישראל, שמועלת בתפקידה לשמור ולהגן על אתרי המורשת; ובהתנהלותה המגומגמת, מפקירה אותם להרס ולשוד שיטתי ומאורגן. כך למשל, המחקר מצא שבניגוד להוראת החוק, במחצית מהאתרים שנסקרו לא סומנו גבולות האתר על ידי קמ"ט ארכיאולוגיה - הזרוע של המנהל האזרחי, שאחראית מטעם המדינה על הגנת האתרים; ומבין 167 האתרים שכן סומנו, ב-34 אתרים סומנו הגבולות באופן חסר שאינו מקיף את כלל הממצאים בשטח.² אחת הסיבות לסימון הלקוי הוא הכניעה הישראלית למהלך ההשתלטות המאורגן של הפלסטינים על שטחי

C (שנעשה באמצעות בניוי נרחב וחקלאות), אשר באה לידי ביטוי בהחלטה התמוהה של המנהל האזרחי להחריג בניוי פלסטיני קיים - גם כאשר הוא בלתי-חוקי - מגבולות האתר המסומנים, ולוותר מראש על חשיפת המורשת שאולי טמונה מתחתיו. למותר לציין שהנחיה כזו עומדת בניגוד לחוק העתיקות ולא יכולה להתרחש בתוך גבולות הקו הירוק.

מדינת ישראל מועלת בתפקידה לשמור ולהגן על אתרי המורשת; והתנהלותה המגומגמת מפקירה אותם להרס ולשוד שיטתי ומאורגן.

היבט שני של אוזלת היד הוא היעדר האכיפה של עבריינות מורשת. כשל זה בא לידי ביטוי בכך שעד לאחרונה הוקצה לפעולות האכיפה של אתרי המורשת פקח אחד בלבד, והתוצאה היא שהמהרסים פועלים בשטח באין מפריע. ממצאי הסקר מלמדים שבניגוד לפגיעות בתוך הקו הירוק, שמתאפיינות בפגיעה נקודתית וחד-פעמית ("פגע וברח"), 70% מהפגיעות באתרי המורשת ביהודה ושומרון הן פגיעות מתמשכות, לאורך פרקי זמן ארוכים ורובן נעשות באמצעות כלים כבדים.

היבט נוסף של אוזלת היד הישראלית בשמירה על אתרי המורשת ביהודה ושומרון הוא היעדר הנחייה מדינית ברורה למנהל האזרחי, להגן על אתרי המורשת ביהודה ושומרון בכל מקום שבו הם נמצאים, לרבות שטחי A ו-B. בהיעדר דירקטיבה, מי שקובע את המדיניות הוא היועץ המשפטי של המנהל האזרחי, וזה מגביל את פעילות המנהל לשטחי C בלבד. בין אתרי המורשת הבולטים בשטחי B שנתונים לפגיעה מתמשכת וקשה, ניתן למנות את: המזבח בהר עיבל (מזבח יהושע), המבצר החשמונאי בתל ארומה וחלק

2 טיב הסימון נבדק לעומק רק ב-65 מתוך 167 האתרים שסומנו.

**ישויות מדינתיות זרות
ממנות באופן ישיר
ועקיף את הפגיעה באתרי
הארכיאולוגיה והמורשת,
וחרם אקדמי בינלאומי
מוטל על חוקרים
הפועלים ביהודה ושומרון.**

גדול משומרון הקדומה, בירת ממלכת ישראל (סבסטיה). הסיבה להתנגדות זו היא הפרשנות המשפטית להסכמי אוסלו, הגורסת כי הרס אתרי המורשת הוא תחום "אזרחי"; ומכיוון שעל פי ההסכמים, האחריות האזרחית בשטחי B נתונה בידי הרשות הפלסטינית - למדינת ישראל אין סמכות לפעול בהם בסוגיה זו. בהחלטה זו מפקיר המנהל דה־פקטו את אתרי המורשת ביהודה ושומרון לחסדיה של הרשות הפלסטינית.

כפי שצוין לעיל, הרשות הפלסטינית לא רק שאיננה שומרת ומגינה על אתרי המורשת, היא אחראית לכ־90% מהפגיעות בהם. מטרתיה המוכרזות הן לקעקע את הקשר ההיסטורי של העם היהודי למחוזות יהודה ושומרון ולהשתלט על השטח; וכדי לעשות זאת היא מעודדת, או לכל הפחות מאפשרת, פגיעה מסיבית באתרי מורשת שהם בעלי חשיבות לנרטיב הישראלי ולמורשת היהודית, תוך הפרה בוטה של התחייבויותיה בהסכמי אוסלו. זאת ועוד, באתרים הארכיאולוגיים שאותם יש לה עניין לפתח, היא מתנהלת באופן שנוגד את הסטנדרטים הבינלאומיים המקובלים של שימור אתרים.

את הפעילות הפלסטינית הממסדית להרס אתרי המורשת ביהודה ושומרון מגבה מעטפת בינלאומית של ישויות מדינתיות זרות, אשר ממנות באופן ישיר ועקיף את פעולות ההרס. אל מימון הפגיעה האקטיבית באתרים מצטרף גם חרם אקדמי בינלאומי על חוקרים הפועלים ביהודה ושומרון, אשר מונע עיסוק ומחקר אקדמי, יישומי ותיאורטי, באתרים הארכיאולוגיים הפזורים במרחב זה ומסייע בהפקרתם בידי המפגעים.

המלצותינו לפעולה הן לקחת אחריות של מדינת ישראל על כלל אתרי המורשת ביהודה ושומרון, ואימוץ תוכנית חירום לאומית הכוללת: (1) פעולות מעשיות לעצירת הפגיעה המתמשכת באתרים; (2) תיעוד ושימור הממצאים שנחשפו; (3) העברת האחריות המנהלית על אתרי המורשת ביהודה ושומרון מהמנהל האזרחי לרשות העתיקות. (4) במישור הבינלאומי מוצעת פעילות ממשלתית נגד גופים המעורבים בפגיעה באתרי מורשת ובמימונה, במישרין או בעקיפין. (5) במישור האקדמי מוצעים מאבק דיפלומטי במחוללי החרם ופעילות להסברה אקדמית ולעידוד מחקר בינלאומי באתרי מורשת ביהודה ושומרון.